
Васа Ешкићевић
ИЗ МОГ РАТНОГ ДНЕВНИКА (1914–1919)

Уредник
Зоран Колунџија

На њредњој корици
Васа Ешкићевић на Црној реци код Скочивира 1916.
Војни Музеј Београд, Р – 2807

Васа Ешкићевић

**ИЗ МОГ РАТНОГ ДНЕВНИКА
(1914–1919)**

Приредио
др Слободан Бјелица

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

САДРЖАЈ

Предговор	7
Ратни дневник	17
ПРИЛОЗИ	203
Богојављење у Санђованију ди Медуја 1916. г.	203
Краљ Никола у овом рату	208
Војвода Вук	212
Једна свечаност на фронту	214

ПРЕДГОВОР

Аутобиографски историјски извори – дневници и мемоари – одувек су били најчитанија историјска литература. Иако не увек сасвим поуздана, таква сведочанства плене пажњу читалачке публике више него сувопарни зборници докумената или историографско виђење догађаја из прошлости. Дневници и мемоари пружају живописну слику прохујалог времена, осликану од стране самих сведока, односно актера историјских процеса. Писана понекад у полемичном тону, а врло често ради оправдавања, односно глорификације историјске улоге аутора, аутобиографска штива ипак су незаобилазан (а неретко и једини) извор података за разумевање и писање историје.

Судбина Србије у Првом светском рату, сасвим заслужено, сврстава се међу најбоље истражене теме наше историографије, односно историјске догађаје које шира јавност прилично добро познаје. Томе су свакако допринели вредни аутобиографски извори објављивани у претходним деценијама, како они који приказују поглед са самог врха српске државе (нпр. *Рајини дневник Пејтра Карађорђевића*), тако и они који доносе сведочанства обичних ратника (популарна издања *Солунци њоворе*, *Три силе њришисле Србију*, итд.). Свакако, бољем и објективнијем сагледавању ратних прилика на Балкану 1914–1918. године доприносе и успомене странаца – пријатеља српског народа: дипломата, војника, лекара...

И поред свеукупног вишедеценијског рада на проучавању положаја и улоге Србије у Великом рату 1914–1918. године, јубилеји које још увек обежавамо уверили су нас да има још тема које су контроверзне и недовољно проучене, те да постоји сијасет историјских извора који до сада нису коришћени нити објављивани. Међу бројним аутобиографским записима који се налазе на пожутелим страницама међуратне штампе, односно на полицама архива и завичајних збирки, по свом значају издваја се ратни дневник Васе Ешкићевића, који на стопедесетогодишњицу његовог рођења представљамо нашој јавности.

Васа Ешкићевић рођен је у Иригу, у Срему, 1867. године. Као ученик иришке основне школе издвајао се од својих другова изузетним памћењем и

надареношћу за цртање, али амбицију бистрог ђака да постане карловачки гимназијалац осујетио је строги отац, који је сматрао да је за његовог сина боље да учи берберски занат. Док је три године шегртовао, Васа Ешкићевић је слободно време прекраћивао читајући записе о Првом српском устанку и другим догађајима из националне историје. Жељан даљег учења и усавршавања, Васа је побегао из очевог дома у Нови Сад, а потом у Београд, где је упоредо са учењем радио као берберски калфа, односно помоћник позоришног власуљара.

Исцрпљен напорним радом, млади Ешкићевић се ипак вратио у родитељски дом у Ириг. У Иригу је почео да угљеном израђује портрете према фотографијама, од чега је зарадио довољно да се отисне на пут у Беч, са амбицијом да се усавршава у области сликарства. У Бечу је Ешкићевић живео од 1887. до 1893. године и једно време похађао приватну сликарску школу, издржавајући се од цртања портрета. За даље учење у Бечу или Минхену требало је знатно више средстава, па је амбициозни Ешкићевић покушао да подршку добије од Матице српске или српске цркве. Ипак, његову судбину је одредио случајан сусрет са једним руским свештеником, који је талентованог младића упутио на студије у Русију.

Добивши руску државну стипендију, Ешкићевић је своје школовање наставио 1893. године, у санктпетербуршкој државној уметничкој школи, где је за три године положио пет разреда, након чега се уписао у једну приватну уметничку школу, у којој му је наставник постао славни руски уметник Иља Рјепин. Након четири године, Ешкићевић је ступио у Императорску академију уметности и у њој похађао нижи и виши курс – свеукупно осам година, поново под менторством Иље Рјепина. Дипломирао је 1908. године, поставши први и једини Србин који је завршио санктпетербуршку Академију уметности. Дипломски рад представљала му је слика „Забајкалски Козаци у манџурским кланцима“, а и остале слике које је радио током двадесетогодишњег боравка у Русији углавном су имале историјску тематику (Први српски устанак, руско-јапански рат итд.)

Након дипломирања, Ешкићевић је добио посао наставника сликања у санктпетербуршким средњим школама, али је одржавао редовне контакте са родним крајем, користећи прилику да искаже своје разноврсне таленте. Стихове, махом родољубиве, објављивао је у цетињској *Лучи* и београдској *Отаџбини* а политичке коментаре и дописе из руско-јапанског рата у новоградском *Бранику* (на чијим страницама је објављивао и своје преводе дела Чехова, Горког и других руских књижевника). Лагодног живота у престоници царске Русије Васа Ешкићевић се одрекао када је почео Први светски рат. На глас да је Аустроугарска објавила рат Србији, Ешкићевић се упутио

у српско посланство, где је замолио да буде примљен у српско поданство и да буде одмах упућен на фронт. Жеља му је испуњена, те је већ у августу пошао за Србију да учествује у ослободилачкој борби и да је овековечи својим сликама, али и записима у свом дневнику.

Ешкићевић је у Србију допутовао после Церске битке и одмах затражио да буде додељен неком штабу као ратни сликар. Победничка атмосфера која се на сваком кораку осећала, а која је и њега потпуно обузела, овом пречанском Србину није сметала да на први поглед примети и негативне стране живота у Србији – неуредност, јавашлук, итд. Очекујући свој ратни распоред, Ешкићевић је путовао по новоослобођеним крајевима Србије, обилазећи места историјских догађаја о којима је још као дете маштао. У жељу битке на Дрини задужио је српску униформу поставши „најсретнији човек што сам доживео *да будем Српски војник, да се Српском Краљу закунем на верносћ, Њему и Отаџбини – мајци Србији и њој у шренујку, када се на њу гиља и Ала и Врана...*“

Будући да српској војсци у то време није недостајало ратних сликара, у Врховној команди је процењено да ће Ешкићевићеве способности, пре свега познавање руског језика, боље бити искоришћене на послу тумача при руском инжењеријском одреду посебне намене, који је у јесен 1914. године Дунавом приспео у Србију. Задатак овог одреда, који се у историјским изворима обично означава презименом свог команданта, пуковника Доброва, био је да припреми евентуалну офанзиву на север, за коју је српској војсци недостајало и искуства и понтонирског материјала. Како се, све до краја рата, на балканском фронту нису стекли услови за офанзивна дејства преко Саве и Дунава, то је одред пуковника Доброва пуних годину дана био стациониран на обали Мораве, у Ћуприји.

Све то време је са припадницима одреда пуковника Доброва био и Васа Ешкићевић¹, пратећи их и у различитим мисијама широм Србије. Отуда у Ешкићевићевом дневнику детаљни описи грађевинских подухвата руских инжењераца (изградња мостова у Ћуприји и Грамади), али и инцидента које су Руси непрестано изазивали. Оцене Васе Ешкићевића о њиховом понашању, моралу и борбеној готовости драстично одударују од званичних

---

¹ Руски пуковник Добров је у једном од својих извештаја претпостављенима поменуо двојицу Срба у његовом одреду: „... људи веома образовани, од којих је један био ученик руског Московског конзерваторијума, а други петроградске Академије уметности“. Васа Ешкићевић само на једном месту у свом дневнику помиње тог другог, музички образованог Србина – Јована Зорка. Према: Алексеј Тимофејев, Дарко Кремић, *Руска војна ђомоћ Србији за време Првој светској рата*, Београд, 2014, 217.

извештаја који су руски официри слали надлежним командама. Посебно упечатљиво је Ешкићевић описао свој боравак на линији фронта, у разрушеном Београду, али је бележио и утиске из позадине – расположење грађана, понашање државних чиновника, судбину ратних заробљеника... Занимљиви су и коментари војно-политичке ситуације у Србији, али и целој Европи, обично зачињени јетким примедбама на рачун савезника и њихове неувиђаности према српским невољама. Како се обруч око Србије у јесен 1915. године све више стезао, тако је Васа Ешкићевић постајао све огорченији на савезнике, међу којима је као најбољег и највернијег издвајао – кишу!

Када је, под притиском три непријатељске војске, отпочело оно што у свом дневнику назива „легендарно повлачење“, Васа Ешкићевић се одвојио од руског одреда (који је срећно успео да се пробије до Битоља, а оданде је возом евакуисан у Солун, па даље у Француску и Русију). Желео је да подели судбину свог народа, те је кренуо у неизвесно пешачење од Крушевца, преко Приштине, Призрена и Пећи до Скадра. Успут је разочарано сведочио о расулу у коме се нашао српски административни апарат, на супрот кога је величао војску „која се као рањени рис у реду повлачи, готова да још увек сваког оног зубима растргне, којој се приближи“. У Скадру је разрешен дужности „тумача – обвезника чиновничког реда“, те је од Врховне команде, попут још неких ратних сликара, упућен на опоравак у Рим (према неким подацима и у Париз). По повратку на Крф, Ешкићевић је затражио да му се повери дужност ратног сликара, „како би као сведок ове титанске борбе од које зависи не само ослобођење наше потлачене отаџбине, него и судбина целокупног нашег племена – могао овековечити поједине значајне епизоде“.²

Жеља му је испуњена јуна 1916. године, када је распоређен на место ратног сликара Прве армије, што је остао до краја рата. Тако је Васа Ешкићевић постао сведок крвавих бојева који су окончани заузимањем Кајмакчалана, у јесен 1916. године. Записи из следеће, 1917. године нису сачувани, као ни из прве половине последње године рата. Дневник се наставља у време припреме Солунске офанзиве, лета 1918, које је добровољац Ешкићевић провео у Битољу – детаљно сведочећи о страховитом бомбардовању којем је тај град свакодневно био изложен. Записи постају мање опширни (и теже читљиви) када је он, заједно са Првом армијом, кренуо у победоносни марш до Београда. Штури записи о путовању кроз Србију највише садрже сведочанства о злочинима окупационих трупа. Још су ређе белешке о напредовању кроз

---

² Уколико то не би било могуће, Ешкићевић је предложио да буде упућен у Русију и учествује у организовању добровољачких јединица. Према: Гордана Буловић, *Васа Ешкићевић академски сликар*, у: „Немојте нас заборавити“ (каталог за изложбу), Београд, 2014, 10.

територију тада већ непостојеће Аустроугарске монархије – тек неколико страница о утисцима из Словеније, из 1919. године.

Непрекидно у покрету пуних пет година, Васа Ешкићевић је сусретао бројне важне политичке и војне руководиоце (пуковника Аписа, војводу Мишића, регента Александра итд.), дружио се са кремом тадашње српске интелигенције (глумцима, књижевницима, професорима Београдског универзитета), али и упознавао личности које ће своју историјску улогу тек имати да одиграју (нпр. Филип Филиповић и Милан Недић). Његови дневнички описи значајних личности, али и обичних људи које је упознавао, нису ништа мање живописни него портрети које је током рата, и после њега, сликао. Стицајем ратних околности, Ешкићевић се налазио како у дубокој позадини, тако и на линији фронта; како у гудурама Албаније, тако и у римским палатама; посматрао је ужасне погибије али и величанствене тријумфе. Све то марљиво је записивао у свој дневник, свестан историјске важности догађаја у којима се обрео. Често промишљајући српску историју, он је рат у коме је учествовао посматрао као завршетак процеса српског националног ослобођења.

Иако је Ешкићевић био одушевљени српски националиста, није се устручавао да у дневник прибележи и бројне негативне опаске на рачун способности појединих српских команданата, државних чиновника, медицинског особља... Ако је умео оштро да суди о самој Србији, не чуди ни жестина са којом куди руску дипломатију, црногорску династију, италијанску армију, бугарску политику, хрватску интелигенцију... Док су Ешкићевићеве критике српских непријатеља, али и појединих савезника, ипак биле мање или више оправдане историјским искуством, однос који је имао према Јеврејима не служи му на част. Антисемитске предрасуде, које се могу сусрести на страницама ратног дневника Васа Ешкићевића, тешко да је могао да стекне у слободоумној Србији Петра Карађорђевића. Пре ће бити да се са том опаком идеологијом упознао у Аустроугарској монархији у којој је одрастао, или у Руској царевини у којој се школовао.

Да би се боље разумели политички и друштвени назови Васа Ешкићевића потребно је узети у обзир не само утицаје којима је био подложен пре Првог светског рата, него и идеали које је пригрлио по његовом завршетку. Настанивши се после ослобођења у Новом Саду, Васа Ешкићевић се активно укључио у политички живот града који је, у новом државном оквиру, убрзано растао и интензивно се развијао. Као покушај да се млада Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца заштити од оних које је режим препознавао као „антидржавне елементе“, 1921. године основана је Југословенска напредна националистичка омладина, потоња Организација југословенских националиста (ОРЈУНА). Она је према својим противницима наступала

двојако – жестоком пропагандом и физичким, па чак и оружаним насиљем. Војводина је врло брзо постала једно од главних упоришта „орјунаша“, а децембра 1922. године у Новом Саду је одржана и обласна скупштина ОРЈУН-е, на којој је Васа Ешкићевић изабран на високу функцију члана обласног управног одбора.³

Да ли због блискости „орјунаша“ са Демократском странком, или због њихове привржености идеји југословенства (према којој је био скептичан још од ратних дана), тек Васа Ешкићевић се није дуго задржао у редовима ОРЈУН-е. Од јуна 1923. године налазио се међу оснивачима и највишим членицима новосадског одбора Српске националне омладине (СРНАО).⁴ СРНАО је била основана пола године раније у Београду, под покровитељством Народне радикалне странке, а по узору на ОРЈУН-у. Методи деловања СРНАО били су истоветни орјунашким, као и непријатељи (комунистички револуционари, иредентистичке мањине, хрватски сепаратисти), али је идеологија била другачија – захтевано је стварање Велике Србије, „од Јадрана до Тимока, од Солуна до Триглава“.⁵ Врло брзо, СРНАО се у Војводини развила толико да је само у тој области имала више одбора него у остатку земље. Са благословом највиших власти, четнички одреди СРНАО кренули су у обрачун са својим противницима (укључујући и „орјунаше“) – у коме су неретко падале и људске жртве.

У оваквим акцијама, које су у Војводини посебно учестале током предизборне кампање почетком 1925. године, Васа Ешкићевић није учествовао.⁶ Његова улога у СРНАО, као једног од најискуснијих и најугледнијих чланова, била је да пропагандно делује на јавним зборовима и на страницама новосадских листова, највише *Србагије*.⁷ У овом гласилу СРНАО, које је излазило од 1923. године, Васа Ешкићевић је потписао десетак написа (што не значи да није написао још више, будући да су многи чланци

---

³ *Видован*, 48/12. 12. 1922.

⁴ *Застава*, 12. 6. 1923.

⁵ Бранислав Глигоријевић, *Српска национална омладина (СРНАО)*, Историјски гласник, Београд, 2–3/1924, 3–37.

⁶ Супарници унутар СРНАО то су му касније пребацивали: „Док смо се ми потуцали по Бачкој да убијемо и последњи трунак отпора у непријатеља наше Нације, дотле се г. Васа Ешкићевић изговарао и одбијао наше позиве: не могу, сад баш радим слику итд.“, *Србагија*, 23. 8. 1925.

⁷ Како је приметио Душан Попов, најбољи хроничар војвођанске штампе, Васа Ешкићевић и лекар Ђорђе Ђеремов (председник новосадског одбора СРНАО, такође бивши функционер ОРЈУН-е), „надметали су се ко ће се горим речником обрачунавати са политичким противницима“, Душан Попов, *Српска шtamпа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад, 1983, 244.

у овом листу остали непотписани).⁸ Политички чланци и полемике откривају нам једног другог Васу Ешкићевића – острашћеног, грубог, понекад и вулгарног. Коментаришући дневнополитичке догађаје, Васа Ешкићевић заправо исказује своје незадовољство свеукупним положајем у ком се српски народ тада налазио. Док је у ратном дневнику самоуверено писао о великој будућности која након страшних погибија очекује Српство, пет година касније огорчен је нефункционалношћу државе која је створена на темељу српских жртава, односно непријатељством које је према њој исказивано са разних страна.

Како је у то време кључни проблем Краљевине СХС представљало тзв. Хрватско питање, не чуди што су на нишану Васе Ешкићевића нашли пре свега хрватски политички и интелектуални предводници. Само у једном чланку (*Трабуњање Сјинице Рагића о „породу солунске фронте“*)⁹ председника Хрватске републиканске сељачке странке Ешкићевић је почастио следећим епитетима: „шокачка будала“, „аустромађарска потркуша и лакејчина“, „ординарна лопужа“, „вечито ождерани и безобразни крмак“, „најобичнија швапскомађарска калаштура“, „алкохоличар покварењаковић и издајник“, „ординарна битанга“, „пијани шокачки дрипац“, „неурачунљиви алкохоличар“, итд. Ништа више Ешкићевић није ценио ни хрватске интелектуалце, „покварене, надурене и издајничке... чије су мајке биле мађарске куварице а очеви аустријски цугсфирери“, а који, по њему, систематски сеју мржњу и стварају јаз „између два најрођенија брата Србина и Хрвата“. Разлику између хрватског и словеначког народа и њихових политичких вођа, који су их „узјашили и као безвесну стоку зауларили“,¹⁰ често је наглашавао, позивајући Србе да почну спасавати „ону нашу храбру, ваљану и честиту хрватску и словеначку браћу од оне шаке плаћених туђинских дрипаца у Загребу и Љубљани, како би се и они једном на свакада отресли и ослободили вековних заблуда, и почели живети новим животом, животом слободних грађана у овој нашој великој и заједничкој отаџбини“.¹¹

Узрок непријатељства које су Хрвати испољавали према Србима Ешкићевић је налазио и у томе што су они били „заглупљивани и тровани вековима мрачњачким католицизмом“.¹² Једном приликом, Васа Ешкићевић се

---

⁸ Политички написи Васе Ешкићевића биће објављени у Годишњаку Историјског архива града Новог Сада, бр. 11/2017.

⁹ *Србагија*, 9/25. 8. 1923.

¹⁰ *Србагија*, 5/28. 7. 1923.

¹¹ *Србагија*, 6/4. 8. 1923.

¹² *Рогољуб*, 21/3. 6. 1923.

осврнуо и на политичке иступе предводника босанских муслимана – „верне и покорне аустријске слуге и робови, који су се утркивали ко ће бити ревноснији ћесарев шуцкориста, идеалнија лакејчина, или химнописац“¹³, а други пут је позвао на чвршћи став према акцијама бугарских комита у Македонији, постављајући питање: „Иде ли нама у рачун, да својом преступном и злочиначком лабавошћу стварамо код оне наше браће уверење, да смо збиља немоћни према бугарским лопужама, а у Европи мишљење, да неко ’македонско питање’ ипак постоји?“¹⁴ Вероватно под утицајем разних публикација руске емиграције, која је у Новом Саду била прилично бројна, Васе Ешкићевић је читаоцима *Србагије* у најцрњим бојама описивао „большевички рај у Русији“¹⁵, чврсто уверен да је за руско посртање одговорна „шака јеврејских дрипаца“.

Оштро перо Васе Ешкићевића није штедело ни поједине Србе, поготово оне који су били заговорници југословенства, односно, како је писао, „оних мртворођених шугословенских буђавих идеја, коју су нам наши заклетки душмани прошверцовали“.¹⁶ Упозоравао је „наивчине“ које мисле да ће се „умилостивити оном шашавом дрипцу у Загребу, плујући и одричући се својих Српских светиња“ да „ми Срби, а нарочито овде у Војводини не мислимо тако“ и да „нећемо да кућујемо за наше Српско суво злато Југословенске хартије – сумњиве или никакве вредности“.¹⁷ Одговарајући на прозивке, Ешкићевић није крио да његова СРНАО заступа интересе Народне радикалне странке, а у жару полемике са једним политичким противником, такође угледним новосадским интелектуалцем, спустио се на ниво коментарисања кафанске туче, расправљајући „да ли је он вас после шамарања зграбио баш за тур, ниже, више, или је за време те ’операције’ чак и колено имало неког удела...“¹⁸

Имајући у виду такву природу Васе Ешкићевића, не чуди што се није дуго задржао ни у организацији чији је оснивач био. Наиме, 1924. године дошло је до раскола у руководству СРНАО у Београду, који се пренео и на одборе у унутрашњости – укључујући и новосадски. Јасан знак да се Васе Ешкићевић одвојио од актуелног руководства новосадске СРНАО био је престанак излагања његових ратних успомена, као и политичких написа у

¹³ *Србагија*, 12/15. 9. 1923.

¹⁴ *Србагија*, 18/11. 11. 1923.

¹⁵ *Србагија*, 15/13. 10. 1923.

¹⁶ *Србагија*, 17/28. 10. 1923.

¹⁷ *Србагија*, 4/21. 7. 1923.

¹⁸ *Србагија*, 21/1. 12. 1923.

Србадији.¹⁹ Но, у лето 1925. године у Новом Саду је почела да излази *Северна Србија*, коју је као уредник потписивао Ђорђе Илић који се, попут Ешкићевића, разишао са локалним руководством СРНАО. На страницама *Северне Србије* Васа Ешкићевић је потписиван само испод подлиска, али многи од непотписаних чланака стилем и садржином подсећају на Ешкићевићев рукопис. Он сам је, у својој заоставштини, оставио сведочанство да је био главни сарадник и да је давао „тон и политички правац“ *Северној Србији*.²⁰

Северна Србија није дуго излазила, а и сама СРНАО је изгубила сваки политички значај до увођења личног режима краља Александра 1929. године, када је и формално угашена. Васа Ешкићевић се у то време већ одавно није јавно политички оглашавао. Но ако не као политичка личност, а оно као академски сликар и професор цртања, Васа Ешкићевић је био изузетно присутан и цењен у јавном животу Новог Сада. Био је члан Надзорног одбора за образовање уметности града Новог Сада, члан Књижевног савета Матице српске, члан Друштва српских уметника „Лада“. Излагао је на бројним изложбама по разним градовима, а његове слике са ратном тематиком красиле су многобројне приватне домове, али и државна надлештва у Новом Саду, Београду... Његов атеље у центру града био је увек пун знатижељника који су желели да им Васа Ешкићевић исприча нешто од његових догодовштина из Првог светског рата, што је он радо чинио. Тако је и у болничкој постељи, 1933. године, „у заносу причао о разним догађајима из рата, о јунаштву српског војника, о незаборавним епизодама из рата као да је читао из свога омиљеног и богатог ратног дневника, које је он умео да слика исто тако величанственим и лепим речима, и у једном тренутку – прича престаде... кревет се мало затресе... и док се учитељ дигао да види зашто је Ешкићевић престао да прича, Ешкићевић је већ био мртав“.²¹

Постојање ратног дневника Васе Ешкићевића поменуто је већ у некрологу који је 1933. године, у Годишњаку Историјског друштва у Новом Саду, објавио сликарев пријатељ, др Јован Савковић. Зашто није испуњена Ешкићевићева жеља да његов ратни дневник буде објављен у форми књиге можемо да претпоставимо – избио је рат, а после њега су уследиле крупне

---

¹⁹ Име Васе Ешкићевића, као једног од чланова паралелног одбора СРНАО у Новом Саду помиње се у: Предраг Бајић, *Српство и јуџословенство у полицији СРНАО*, Култура полиса, 2–3/2005, 177.

²⁰ Рукописно одељење Матице српске, М 10.450; М 17.763.

²¹ Васа Ешкићевић никада се није женио и није имао потомства, а ово сведочанство је записао један од његових рођака, 1953. године. Рукописно одељење Матице српске, М. 10.448.

друштвене и политичке промене. На постојање рукописа Ешкићевићевог ратног дневника подсетила је, на стогодишњицу од избијања Првог светског рата, Гордана Буловић, ауторка изложбе ратних слика Васе Ешкићевића. Коначно, одломци из дневника представљени су 2016. године на једној конференцији у Новом Саду, у одвојеним радовима др Зорице Хацић и приређивача ове књиге.²²

Ратни дневник Васе Ешкићевића, односно оно што је од њега сачувано (шест свезака исписаних графитном оловком), чува се у Рукописном одељењу Матице српске. На срећу, значајан део записа из дневника који нису сачувани објављени су у подлиску који је излазио у *Србагији* од јула 1923. до фебруара 1924. године („Из мог ратног дневника“), односно *Северној Србији* од августа 1925. до марта 1926. године („Легендарно повлачење српске војске“). Врло је приметна разлика у стилу писања у самом дневнику у односу на одломке који су објављивани у штампи – које је Ешкићевић очигледно накнадно дорађивао. Управо због тога смо, уз помоћ лекторке Светлане Зејак Антић, свесно одступили од строгих правила приређивања аутобиографских извора и допустили себи слободу да коригујемо пишчев текст стављањем неопходне интерпункције, обележавањем нечитких речи и разних рачуна и сличних бележака које нису у вези са ратним догађајима. Са друге стране, поштовали смо вољу писца да поједине речи и реченице подвуче или посебно нагласи косим или масним словима. У напоменама смо покушали да данашњим читаоцима појаснимо неке стране речи и архаичне изразе које је Васа Ешкићевић користио, да их ближе упознамо са личностима које је сусретао, те да им приближимо догађаје који су у овом изузетном ратном дневнику овековечени пре равно једног века.

Др Слободан Бјелица

---

²² Зорица Хацић, *Кроз рајне дневнике Васе Ешкићевића* и Слободан Бјелица, *Белешке Васе Ешкићевића из Првој светској раји*, Зборник радова са Трећег међународног саветовања Архива Војводине „Елите у великом рату“, Нови Сад, 2017. (електронско издање).

РАТНИ ДНЕВНИК

После славне српске победе на Церу, 7. августа 1914. године²³, кренуо сам се у Србију у друштву са двојицом руских лекара, једном Српкињом медецинарком и њеном матером. Руска железничка дирекција дала нам је бесплатан воз до саме границе. У возу је осим нас било још много Срба који су из Немачке допутовали. Руски консулати у Немачкој дали су им новаца за пут јер их је Немачка просто изјурала како се ко затекао, а затекли су се готово сви без марјаша. Путујући кроз Русију, морали смо се дуго задржавати на повећим станицама јер су војнички возови јурили непрестано у свим могућим правцима. Вагони препуни а кровови начичкани војницима који се и том непредвиђеном класом задовољише. Разлеже се весела песма, јече балалајке и козачки таламбаси, док се воз не крену и не утону у бесконачној руској равници.

Можда је само рат 1812. године био овако популаран у Русији, као овај против Немачке и Аустрије, против те две државе које је Русија спасавала да не буду или мизерне државице или туђе провинције. Успут су нас са највећим одушевљењем дочекивали, чим би дознали да смо Срби.

Победа на Церу, на коме су Аустријанци били просто сатрвени, учинила је да је име српско постало омиљено у читавом свету. Из мржње према дрској и безобразној Аустрији, славна српска победа на Церу дошла је као наручена. У Кијеву смо се растали. Једни су отпутовали у правцу румунске границе а нас неколико са поменути руским лекарима (из Финске) кренемо преко Одесе у Рени, последњу руску пограничну варошицу на Дунаву, у којој се укрцамо у руску лађу *Св. Сергије* и кренемо по плавом Дунаву за Радујевац и Прахово – српска пристаништа. Једва сам чекао да видим Србију и српску војску... да видим витезове који осветише Косово и под чијим ударцима на Куманову и Битољу „пуче колан свечевој кобили“²⁴, који на

---

²³ У целом дневнику Васа Ешкићевић користи стари, јулијански календар.

²⁴ Стих из *Горској вијенца* који се односи на турске поразе са прелаза из XVII у XVIII век.

Брегалници осветише Сливницу²⁵ и бугарским мегаломанима сабише рогове у главу...

Замишљен тако, седим на крову брода и посматрам румунску и бугарску обалу, док тек капетан не рече: „Ено лешева аустријских војника!“ Сви поскакасмо са места и погледасмо унапред, а по тихој и плавој дунавској пучини плове нам у сусрет аустријски коњи и јунаци. То су јадне жртве блесавог аустријског ћесара и старог крволока који је цео свој животињски век употребио био на вешање и прогањање својих јадних поданика, а сада, ево, крену да га у мору крви и суза својих и туђих поданика заврши.

Пловили су у већим и мањим партијама, онако како су падали под српском топовском и пушчаном ватром на Дрини и Шапцу... Дрина их је предала Сави, а Сава плавом Дунаву, да их овај на својим меким и нежним валима однесе и преда Црном мору – последњем вечном боравишту... Коњи су били већином оседлани, а само неки без седала. То су они који су били близу обале па их румунски и бугарски сељаци чакљама привукли обали и седло, као и осталу опрему, поскидали. Гледам тако у те јадне жртве како плове, неки потрбушке, неки на леђима, са отромбољеним ногама и заваљеном главом, гледам их некако тупо и равнодушно као оно човек кога ништа више не везује за овај свет, и тек се тргох када им се мало дубље и пажљивије загледах у лица... лица позната, лица која сам од детињства виђао по моме Срему, Бачкој, Банату, Босни и Херцеговини и кршној Далмацији... Сада тек видех да су већином све то моја браћа коју је бечки крвлок послао у прве редова да братски србијански куршуми прво њихове груди изрешетају. Сузе ми и нехотице ударише на очи када помислих на њихова села и равнице, на њихове старе мајке, браћу и сестре које ће их узаман очекивати али који се никада више неће вратити. Страшна слика... последњи и најстрашнији чин наше народне трагедије...

Трећи дан увече стигосмо у Радујевац а сутрадан пре подне у Прахово. У Прахову као у мравињаку, неколико стотина наших чича у великим шубарама истоваривали су пушке, муницију и брашно са шлепова који су стигли из Русије. У два шлепа која је наша лађа довукла биле су такође пушке и муниција, и одмах се све то поче истоварати на обалу. Моји сапутници, руски лекари, посматраху некако зачуђено ове чудновате наше козаке и ја им објасним да у тим крајевима народ увек носи тако велике шубаре и да је то њихова народна ношња а не војничка униформа.

---

²⁵ У боју на Сливници Бугари су, новембра 1885. године, поразили војску краља Милана. После Балканских ратова говорило се: „Куманово за Косово, Брегалницу за Сливницу!“.

Из Прахова се кренемо у Неготин и, после малог одмора, за Параћин.

Уз пут се, а особито у Параћину, види и осећа да смо у земљи која се после два победоносна рата над Турцима и Бугарима не само и по трећи пут ухватила у коштац са једном великом империјом него још и успела да јој добро набије лабрњу на Церу и Шапцу.

Возови закрчили пругу, једни вуку муницију и храну пут Београда и Ваљева а други јуре ка Нишу носећи рањенике и заробљене војнике моћног ћесара. Читави вагони пуни заплених аустријских топова, кара, пушака и осталог ратног прибора којима је блесави Фрања опремио своју казнену експедицију а која се вратила крваве главе.

Параћин, као и Неготин, мале вароши, прљаве и нечисте као, нажалост, и све друге варошице по благословеној и дивној земљи Србији. По тој се прљавштини види да су српски лекари, иако су штудирајући провели по неколико година у Бечу, Берлину и Паризу, донели у Србију само оно „Др“ помоћу кога ће што пре каријеру правити и куповати коње и каруце. То је највећа амбиција српског лекара, који и нема појма да је лекар пријатељ човечанства, који умањује болове и спасава од преране смрти...

Тај исти дан отпутујемо у Ниш где смо преноћили у вагонима на жел. станици, пошто у вароши не беше слободних соба у хотелима.

Сутрадан одемо у Министарство спољ. послова. Ја предам неко поверљиво писмо начелнику министарства које ми је у Петрограду²⁶ предао г. Спалајковић, срп. посланик, а моји сапутници, руски лекари, јаве се и представе српском санитету који их распореди по разним болницама у којима је било већ подоста рањеника.

Разгледам Ниш. Чудновато, поред толиког јунаштва и осталих врлина, како мало има љубави код нашег народа за лепим! Уосталом, ово су већином варошке ћифте којима је главни циљ да што више пара намлате, па макар и у свињцу живели. Гледам Ниш и његове криве кривињаре и ћепенке прљаве, како главну тако и мале, споредне улице. Зар Ниш, та српска Москва, и оваква прљавштина и неуређеност у њему? У шта смо утрошили готово четрдесет година од како смо га освојили и ослободили од турског јарма кад у њему и дан данас цвета оно турско ћубре? Ни капље љубави ни пијетета према оним славним и историјским местима која окружују Ниш. Ту је споменик митрополиту (владици) нишком и највиђенијим грађанима које обесни Турци обесише пре 40–50 година. Ту је Чегар на коме је српски витез из Карађорђевог

---

²⁶ У време настанка Ешкићевићевог рукописа данашњи Санкт Петербург носио је име Петроград.

јата показао чуда од јунаштва, ту је Ћеле-кула, тај највеличанственији споменик легендарног јунаштва нашега племена о коме, узгред буди речено, нишке ћифте и Цинцари готово ни појма немају. Мало даље је Виник и Горица, ту у околини је Алексинац, Делиград, Ђунис,²⁷ света места и имена о којима сам још у раној младости својој са највећим страхопоштовањем читао и слушао... па ми дође да поцрвеним од стида пред самим собом.

И сада, ево ме на Винику. Разгледам његове од времена већ разорене редуте и шанчеве у које су наши очеви и дедови као лавови кретали и зубима се клали са петвековним душманином. По неколико пута улазим и излазим из њих и све ми се чини да још чујем шкргут зуба и звекет оружја које је раскинуло ропске ланце и неблагодарним Нишлијама.

Пролазећи тако кроз нишке улице, ја готово зажалих што аустријски топови са Бежанијске косе не допиру чак овамо, да и овим ћепенцима и кривињарама списају за душу, као што су то са београдским ашчаницама и бургунцима већ учинили.

После неколико дана, поднесем молбу министру војном у којој сам молио да ме распореде у какав дивизијски или армијски штаб као ратног сликара. У министарству ми рекоше да ће решење доћи кроз три-четири недеље. Ја онда замолим објаву и преко Скопља и Солуна отпутујем у Рим. Хтео сам, док ми не дође решење од министра, да одем у Италију, да видим Рим, тај вечни град, град светлости и мрака, а хтео сам и да нове крајеве наше видим, да видим Куманово, Скопље, Велес и ако могуће буде Битољ, места где је српска војска починила чуда од јунаштва и за месец дана сатрла и уништила сву турску војску коју су предводиле најспособније четири турске војсковође, као што су Зеки, Фетхи, Цавид и Кара Саид-паша...

Приближавајући се знаменитом Куманову, о којем до данас нико није знао ни да постоји а које сада зна цела Европа и памтиће га цела века, као што се знају и памте Мец, Седан, Ватерло, Лајпциг, Бородино, Кенигрец, Плевна, Вилагош²⁸ и др. места крвавих мегдана, места победа и пораза – ја сам једва чекао да кондуктер изговори то историјско име на коме је српски мач светио и осветио Косово.

Моји сапутници, неки рањени официри, почеше један другом показивати: „Ено, онде је било превијалиште а тамо иза оног брега, на оној високој равни, тамо су наши управили и нанели главни самртни удар турској војсци која је у дивљем страху почела да бежи, ено оним теснацем а наша их кон-

²⁷ Места српско-турских окршаја у ратовима у XIX столећу.

²⁸ Попришта великих битака разних европских армија током XIX века.